

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Вальчук Олена Іванівна

УДК [94:364.3] «1922/1933» (47+57)

**СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В СРСР
(1922 – 1933 рр.)**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Черкаси – 2015

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Міністерства освіти і науки України

Науковий курівник: доктор історичних наук, професор
Мельничук Олег Анатолійович,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
завідувач кафедри всесвітньої історії

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Кульчицький Станіслав Владиславович,
Інститут історії України НАН України,
завідувач відділу історії України
20 – 30-х рр. ХХ ст.

кандидат історичних наук, доцент
Кірсєва Вікторія Олександрівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри всесвітньої історії

Захист дисертації відбудеться «27» травня 2015 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 73.053.01 у Черкаському національному університеті ім. Богдана Хмельницького за адресою: 18031, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81, кім. 211.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького (18031, м. Черкаси, вул. Університетська, 22).

Автореферат розіслано «24» квітня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, професор

Н. І. Земзюліна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На початку XXI століття важлива роль у внутрішній політиці держави належить соціальному складнику. Насамперед, ураховуючи соціально-економічні та суспільно-політичні обставини, в яких перебуває Україна, це стосується такого компонента, як соціальне страхування. Воно спрямоване на захист громадян від соціальних і професійних ризиків, яких неможливо уникнути. Вони існують незалежно від рівня розвитку людської цивілізації, культурного та інтелектуального потенціалів і зрештою – технологічного прогресу, оскільки за своєю суттю притаманні людині як біологічній істоті, а також закладені в індустріальному житті суспільства. Недостатня увага до факторів соціального ризику свідчить про неспроможність держави з певних причин створити максимально сприятливі умови для життя і діяльності своїх громадян і ставить під загрозу національну безпеку суспільства.

Суттєво нівелювати або послабити означені тенденції дозволяє розвинута система соціального страхування. Притаманні їй економічні, медичні та соціальні функції дають змогу справедливо та ефективно акумулювати і розподілити фінансові ресурси для працівників і членів їхніх сімей.

Необхідність вивчення соціального страхування у 1922 – 1933 рр. зумовлена потребою знайомства з його минулим для розуміння сучасного і прогнозування перспектив на майбутнє. Визначення прорахунків і досягнень на цьому шляху має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення. Не залишаються осторонь від цих процесів й історики. Оскільки високий рівень розвитку соцстраху краще за будь-які політичні заяви та декларації підтверджує соціальну спрямованість державної політики, він є показником зацікавленості провладних сил у підтримці заходів, спрямованих на покращення добробуту населення. Ґрунтовний аналіз попереднього досвіду, за умови ефективного використання отриманих знань, дозволить уникнути низки прорахунків у майбутньому.

Особливий інтерес дослідників викликає історія становлення та розвитку соціального страхування в 20 – 30-х роках XX століття. В сучасних умовах дослідження обраної нами теми актуалізується у зв'язку з існуючими дискусіями

щодо необхідності реформування системи соцстраху.

Отже, зважаючи на викладене вище, обрана для вивчення тема має науково-практичне та суспільно-політичне значення. Цим і зумовлено її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського «Політична історія людства від найдавніших часів до сьогодення».

Об'єктом дослідження є соціальне страхування як форма соціального захисту робітників і службовців у СРСР.

Предметом дослідження є система радянського соцстраху в 1922 – 1933 рр.

Хронологічні межі роботи охоплюють 1922 – 1933 рр. Вибір нижньої хронологічної межі зумовлено утворенням СРСР; верхньої – ліквідацією Народного комісаріату праці СРСР, передачею його функцій щодо соціального страхування Всесоюзній центральній раді професійних спілок. Водночас, для повноти викладу матеріалу, автор виходила за окреслені хронологічні межі.

Територіальні межі дослідження. Опрацьовані автором матеріали стосуються території колишнього Радянського Союзу в межах адміністративно-територіального устрою досліджуваного періоду, а також Німеччини, Італії, Франції, Греції, Польщі тощо. Вихід за означені межі був зумовлений необхідністю висвітлення особливостей страхування робітників радянських установ і підприємств за кордоном. Назви адміністративно-територіальних одиниць вживаються відповідно до їх офіційного найменування у 1922 – 1933 рр.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі опрацьованих і залучених до дисертації історичних джерел, здобутків попередників, сучасної методології дослідити становлення та розвиток системи державного соціального страхування в СРСР у 1922 – 1933 рр.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких **завдань**:

- з'ясувати стан наукового вивчення теми, рівень і повноту джерельної бази, окреслити науковий інструментарій;

- висвітлити організаційно-функціональну побудову союзних органів соціального страхування;
- вивчити основні напрями та форми підготовки кадрового складу страхових органів;
- охарактеризувати просвітницькі та пропагандистські заходи соцстраху серед населення;
- визначити місце та роль республіканських та галузевих страхових органів у системі соцстраху;
- з'ясувати умови, на яких здійснювалося страхування робітників радянських установ і підприємств за кордоном;
- дослідити фінансову складову соціального страхування шляхом аналізу його бюджетних показників;
- простежити механізми формування страхових фондів і визначення страхових тарифів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автором *вперше*:

- введено до наукового обігу ряд документів центральних та місцевих архівів, завдяки опрацюванню яких у текст роботи було включено узагальнення і підрахунки, проведені на основі їх детального вивчення;
- охарактеризовано структуру державного соцстраху в межах СРСР;
- проаналізовано особливості організаційної побудови центральних та республіканських органів соціального страхування, досліджено їх кадровий склад;
- висвітлено просвітницькі й пропагандистські заходи страхових органів серед населення;
- простежено особливості соціального страхування робітників установ і підприємств СРСР за кордоном;
- розкрито державну політику у сфері фінансового забезпечення функціонування системи радянського соцстраху.

Уточнено:

- вплив інституту соціального страхування на розвиток промисловості;

- значення просвітницьких та пропагандистських заходів для поширення інформації щодо переваг і можливостей соцстраху.

Подальшого розвитку набули:

- визначення ролі соцстраху в системі соціального захисту населення в СРСР;
- дослідження рівня фінансового забезпечення радянського соціального страхування.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що фактологічний матеріал, теоретичні положення, висновки та узагальнення, що містяться у роботі, суттєво розширюють сучасні знання з європейської історії міжвоєнного періоду, зокрема, державного соцстраху в СРСР у 1922 – 1933 рр. Основні положення і висновки дослідження можуть стати основою для подальшого наукового вивчення історії соціального страхування, а також стати у нагоді під час реформування системи соцстраху на сучасному етапі її розвитку. Матеріали дисертації можна залучати для підготовки узагальнювальних праць із всесвітньої історії, посібників із соціальної історії, навчальних курсів із історії соціального страхування.

Апробація результатів дослідження. Ключові положення й результати роботи обговорено на засіданнях кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Загальну концепцію дослідження відображено у доповідях і повідомленнях автора на V-й Волинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 9-10 листопада 2012 р.); II-й Регіональній науково-практичній конференції студентів магістратури, аспірантів, здобувачів і докторантів «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» (Вінниця, 10-12 грудня 2012 р.); Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Актуальные вопросы философии, истории и политологии» (Россия, г. Новосибирск, 28 января 2013 г.); Міжнародній науковій конференції «Краєзнавство і вчитель – 2013» (Харків, 22 лютого 2013 р.); I-й Всеукраїнській конференції молодих учених і студентів «Актуальні проблеми сучасної науки і наукових досліджень» (Вінниця, 17-18 квітня 2013 р.); VI-й Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету – 2013» (Київ, 25 квітня 2013 р.); III-й Всеукраїнській

науковій конференції з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (Сімферополь, 26 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Иновации в современной политике в условиях глобализации: опыт, проблемы, технологии» (Москва, 18 октября 2013 г.); V-й Міжнародній науковій конференції «Беларусь і суседзі: шляхі фарміравання дзяржаўнасці, міжнацыянальныя і міждзяржаўныя адносіны» (Гомель, 24 – 25 квітня 2014 р.); VII-й Волинській всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції (Житомир, 7-8 листопада 2014 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 20 статтях автора, 7 з яких – в українських фахових виданнях, 3 – у закордонних періодичних виданнях.

Структура роботи зумовлена метою, завданнями, проблемно-хронологічним принципом дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, дванадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (480 позицій) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 234 сторінки, з яких 172 сторінки – основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, окреслено хронологічні й територіальні межі, вказано наукову новизну і практичне значення, подано інформацію про апробацію та публікацію основних положень і висновків роботи.

У **першому розділі** «*Історіографія, джерела, принципи та методи дослідження*» розглянуто стан наукової розробки теми, з'ясовано репрезентативність, повноту і достовірність джерельної бази, окреслено науковий інструментарій дослідження.

У **підрозділі 1.1** «*Стан наукового вивчення теми*» умовно виокремлено такі історіографічні етапи в її дослідженні: радянський і сучасний. У першому розрізняємо два окремих, якісно відмінних, різних за тривалістю періоди: 1920-ті – перша половина 1930-х рр. та друга половина 1930-х – 1980-ті рр. Характеризуючи другий етап, який охоплює 1990-і рр. – початок XXI ст., доцільно говорити про

сучасну українську та зарубіжну історіографію.

Першими дослідниками соціального страхування в Радянському Союзі були інженери, лікарі, економісти, юристи – практики, яких цікавило вирішення проблем і суперечностей для якомога ефективнішого використання переваг цього інституту.

Теоретичне обґрунтування соціального страхування, ознайомлення з його поняттєвим апаратом, основними принципами, метою і завданнями здійснено у працях М. Вигдорчика, Л. Забеліна, З. Теттенборн та інших авторів.

Начальник Центрального управління соціального страхування НКП СРСР Л. Немченко був автором одних із перших праць, присвячених розвитку соцстраху в СРСР¹. Свої рекомендації та висновки щодо важливих проблем, пов'язаних із функціонуванням системи соціального страхування, на сторінках періодичних видань та у формі популярних нарисів викладали також В. Гутцайт, В. Догадов, І. Фрейман та інші керівні та відповідальні працівників у системі управління державним соціальним страхуванням.

У реконструктивний період особливої значущості набуло питання розмежування обсягу та змісту інституту соцстраху в капіталістичному та соціалістичному суспільствах. Його висвітленню присвячено статті І. Баєвського, А. Баріта, Б. Любімова, Б. Мілютіна, М. Петрова та інших.

Зважаючи на значну кількість публікацій 1920 – 1930-х рр., що стосувалися найрізноманітніших проявів функціонування системи соціального страхування, навряд чи виправдано буде говорити про їх високий науково-теоретичний рівень. У своїй більшості вони носили прикладний характер. Виняток становлять праці Б. Файнгольда та В. Караваєва і Я. Тідемана², в яких зосереджено увагу на структурі мережі органів соціального страхування. Однак інформацію подано в напрочуд стислому вигляді, для загального ознайомлення, а вступні статті й авторські відступи позначені потужним ідеологічним навантаженням.

¹ Немченко Л. П. Социальное страхование в Союзе ССР. 1924 – 1926. Диаграммы с пояснительным текстом / Л. П. Немченко. – М.: Вопросы труда, 1927.; Немченко Л.П. Финансовые вопросы социального страхования в 1923 г. / Л.П. Немченко. – М.: Вопросы труда, 1923.

² Файнгольд Б. М. Как строятся органы социального страхования / Б.М. Файнгольд. – М.: Вопросы труда, 1926.; Караваев В.В., Тидеман Я.Г. Организационная система социального страхования / В.В. Караваев, Я.Г. Тидеман. – М.-Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1932.

Характеризуючи другий з означених нами періодів, насамперед звернемо увагу на різке зменшення кількості праць із досліджуваної нами тематики. Матеріали, що відображають організаційну систему державного соціального страхування у 1922 – 1933-х рр., подані в значно ширшому контексті лише як складова частина одного з етапів в історії радянського соцстраху. З'являлися вони переважно у вигляді навчальної літератури для слухачів шкіл профруху, лікарів та інших категорій осіб, пов'язаних у своїй діяльності із державним соціальним страхуванням³.

Зниження наукового інтересу у другій половині 1930-х – 1980-х рр. до проблем соціального страхування першочергово викликане позицією державних управлінців щодо майбутнього цього інституту. Як наслідок, понад півстоліття соцстрах у радянській історіографії продовжував зберігати статус неактуальної теми, залишаючись на периферії дослідження історії робітничого класу, фактично поступившись місцем соціальному забезпеченню.

Принципово інші підходи у вивченні та оцінці радянського соцстраху було представлено в працях таких англо-американських дослідників: А. Абрамсон, Д. Кеннет та Г. Рімлінгер. Їхні напрацювання в означений часовий проміжок з'явилися за кордоном і були недоступні для ознайомлення на території Радянського Союзу.

Переоцінку значення і необхідності детального вивчення радянської моделі соціального страхування було зроблено істориками уже незалежних держав, утворених після розпаду СРСР. Це зумовило появу низки наукових розвідок із питань, співзвучних із нашою темою, та відкрило новий етап в історіографії, який охоплює 1990-і рр. – початок XXI ст.

Сучасну українську та російську історіографію, що стосується різних аспектів соціального страхування, об'єднує прагнення науковців, послуговуючись досвідом минулого, розробити рекомендації для успішної модернізації системи соціального

³ Государственное социальное страхование. Учебное пособие для слушателей школ профдвижения. Под ред. Г.К. Москаленко. – М.: Профиздат, 1953.; Родионова Е.И. История социального страхования в СССР. Учебное пособие для врачей под ред. Н.А. Виноградова / Е.И. Родионова. Вып. 1. – М.: Профиздат, 1966.

захисту населення, яка дісталася у спадок від СРСР незалежним державам, інтереси яких вони представляють. Окремі сюжети становлення та розвитку радянського соцстраху переважно в регіональному вимірі вивчено в працях Н. Анухіної, С. Ашмаріної, М. Латипова, О. Мельничука, О. Мовчан, А. Морозова та інших авторів. Зазначені фахівці опираються на документальні матеріали обласних архівів Російської Федерації або ж центральних та обласних архівів України. Наприклад, М. Латипов⁴ зосередив увагу на історії розвитку соціального страхування в Башкортостані, встановивши тісні спадкові зв'язки між попереднім історичним досвідом і сучасними реаліями. О. Мельничук⁵ вивчив історію соціального страхування в Радянській Україні. О. Мовчан⁶ – питання соціального страхування українських робітників у роки нової економічної політики. Базові праці російських дослідників С. Ашмаріної⁷ та А. Морозова⁸ стосуються дореволюційного етапу розвитку соцстраху. Їхні статті, присвячені періоду 1920 – 1930-х років, носять оглядовий характер і відображають лише загальні тенденції.

Крім одноосібних досліджень з історії соціального страхування в Росії, з 1990-х рр. значного поширення набула практика публікації матеріалів, зібраних у межах діяльності цільових проектів і науково-практичних конференцій⁹. У 2012 р. для широкого загалу стала доступною монографія, присвячена розвитку соціального страхування в Росії у 1912 – 2012 рр. Це своєрідний підсумок проведення Всеросійської заочної науково-практичної конференції «100 років обов'язковому соціальному страхуванню в Росії: історичні традиції і сучасні

⁴ Латыпов М.М. Социальное страхование в Башкортостане: история и современность / М.М. Латыпов. – Уфа: Гамгиль, 2005.; Латыпов М.М. Реформирование системы социального страхования как фактор государственной поддержки АПК. – Уфа: ГУП РБ Издательство «Белая Река», 2008.

⁵ Мельничук О.А. Соціальне страхування в радянській Україні (20 – 30-ті рр. ХХ ст.) / О.А. Мельничук – Вінниця: «Едельвейс і К», 2009.; Мельничук О.А. Діяльність органів соціального страхування в Україні у 20 – 30-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.А. Мельничук. – К., 2010.

⁶ Мовчан О.М. Соціальне страхування робітників УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928 рр.) / О.М. Мовчан // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2009. – Вип.2.

⁷ Ашмарина С.В. Социальное страхование рабочих в России в конце XIX – начале XX вв. (на материалах горнозаводских предприятий Урала): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / С.В. Ашмарина. – М., 2002.

⁸ Морозов А.В., Телишев В.Ф., Красильников С.Н. Медико-социальное страхование в Казанской губернии: исторический опыт начала XX века / Под ред. А.В. Морозова. – Казань: Изд-во Казанского университета, 2004.

⁹ Развитие социального страхования в России. Роль фонда социального страхования в социальной защите граждан. – М. «Визави», 2001.

новації»¹⁰. В обох випадках було застосовано комплексний підхід, що передбачає аналіз нормативно-правової бази і статистичних даних, висвітлення теоретичних і практичних аспектів питання. Охоплення значного часового проміжку не дозволило авторам детально зупинитися на кожному з етапів розвитку соцстраху. Водночас їм вдалося простежити його еволюцію і динаміку змін, зосередитися на ключових моментах, вписаних в єдину струнку систему.

У Республіці Білорусь дослідження радянської моделі соцстраху не знайшло вияву в самостійних наукових працях, а здійснюється в контексті вивчення профспілкового руху¹¹. Означена особливість вирізняє білоруську історіографію досліджуваної нами теми з-поміж розглянутих вище української та російської.

Отже, аналіз здобутків попередників переконує, що різні аспекти обраної нами для вивчення теми знайшли часткове відображення в історіографії. Разом із тим, система державного соціального страхування в СРСР у 1922 – 1933 рр. не стала предметом спеціального історичного вивчення. Цим і зумовлено звернення автора до її дослідження.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база» проаналізовано виявлені та опрацьовані за темою дослідження історичні джерела.

Для досягнення поставленої мети, автором була залучена широка **джерельна база**, в якій акумульовано інформацію, що дозволила реалізувати дослідницькі завдання й отримати завершену картину розглянутого історичного явища. Основою для вивчення системи державного соціального страхування в СРСР у 1922 – 1933 рр. стали архівні документи, частину з яких вперше введено до наукового обігу, й опубліковані документальні матеріали. Автором було виявлено і вивчено понад 200 справ із 27 фондів 4 центральних (Державного архіву Російської Федерації, Російського державного архіву соціально-політичної історії, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Національного архіву Республіки Білорусь) та 2 обласних (Вінницького та

¹⁰ Испытано временем: 100 лет обязательному социальному страхованию в России (1912-2012) / Под научной редакцией А.В. Морозова. – Казань: Изд-во КНИТУ, 2012.

¹¹ Якубовский В.Н. Деятельность профсоюзов Беларуси по организации социального страхования трудящихся в годы индустриализации (1926 – 1941 гг.) / В.Н. Якубовский // Труды Минского института управления: научный журнал. – 2008. – №2.

Пензенського) державних архівів.

Характеризуючи весь комплекс використаних джерел, його доцільно розподілити на такі групи. **Перша** – нормативно-правові акти (закони, договори, накази, офіційні звернення), що стосуються соціального страхування в СРСР у 1922 – 1933-х рр.

Друга – діловодна документація (службове листування, звіти, інструкції, доповіді, інформаційно-аналітичні матеріали). Джерела цієї групи зберігаються в архівних установах колишніх союзних республік і розпорошені в межах значної кількості фондів.

Третю групу джерел складають опубліковані документальні матеріали: статистичні матеріали, збірники нормативних актів із соціального страхування, спеціальні збірники документів партійних і профспілкових органів. Вони доповнюють комплекс архівних документів, що дозволило дослідити складові частини системи соціального страхування, виявити її основні структурні елементи і сформулювати наукове розуміння законодавчих змін у страховій галузі.

Четверта група, що представляє значну частину джерельної бази дослідження і містить цінні фактичні та статистичні дані, – періодичні видання. Інформаційний потенціал матеріалів, опублікованих на сторінках журналів та газет, таких як «Вопросы страхования», «Вестник социального страхования Закавказья», «Вопросы социального обеспечения», «Известия НКТ СССР», «Известия ЦИК СССР», «Труд» надає можливість з'ясувати різні аспекти зародження і розвитку теоретичних основ радянського соцстраху, визначити особливості впровадження соціального страхування в окремих союзних республіках, ґрунтовно висвітлити включення соціального страхування до системи соціального захисту населення в СРСР.

Біографічні анкети, літературні автобіографії, спогади страхових працівників – становлять **п'яту** групу джерел. Їх опрацювання створює умови для розуміння ролі особистостей, чий суб'єктивізм (власні переконання, досвід, знання, інтереси, прихильності, прихована чи відкрита неприязнь) впливав на хід процесів, які й визначали загальний вигляд інституту соцстраху на кожному з етапів його

існування.

Матеріали, які складають джерельний корпус дослідження, різні за своїм походженням, репрезентативні та достовірні. Їх детальний і об'єктивний аналіз дозволив досягти поставленої в дисертаційній роботі мети та вирішити дослідницькі завдання.

У підрозділі 1.3 *«Принципи та методи дослідження»* проаналізовано застосовані у роботі підходи, принципи та методи наукового пізнання.

Загальну методологічну базу дослідження складають принципи об'єктивності й історизму, системний та хронологічний підходи, що були реалізовані шляхом застосування загальнонаукових, спеціально-історичних та міждисциплінарних методів науково пізнання.

З комплексу загальнонаукових логічних методів дисертант застосовував пошук, аналіз і синтез, узагальнення, дедукцію та індукцію, опис тощо. Це дозволило під час опрацювання джерел і літератури виокремити реальні свідчення і факти, враховуючи досвід і напрацювання попередників. Беручи до уваги цілі та завдання дисертації, опорними для дослідження спеціально-історичними методами були історико-генетичний та порівняльно-історичний. Це дало можливість дослідити інститут соціального страхування у динаміці його розвитку. Оскільки тема наукового дослідження має тісні зв'язки з економікою та соціологією, для досягнення поставленої мети особливу увагу було звернено на міждисциплінарні методи, зокрема, математичну обробку даних.

У підрозділі розкрито значення таких понять, уживаних у тексті, як «радянське соціальне страхування», «організаційна система соцстраху», «центральні органи соціального страхування» та інші.

Отже, представлені у дисертації принципи і методи, поняттєвий апарат дозволили з максимальною точністю і достовірністю сформулювати уявлення про предмет пізнання.

Другий розділ *«Функціональна та ідеологічна основи радянського інституту соціального страхування»* присвячено визначенню й аналізу основних етапів в організаційному оформленні центральних страхових органів, а також

характеристиці основних заходів, спрямованих на ідеологічне підкріплення позицій соцстраху в радянському суспільстві.

У підрозділі 2.1 «Структура та функції центральних органів соціального страхування» розглянуто організаційно-функціональну побудову Центрального управління соціального страхування та Союзної ради соціального страхування при НКП СРСР.

Централізований апарат управління соцстрахом, формування якого розпочалося в складі Народного комісаріату соціального забезпечення РСФРР, завершених рис набув за час перебування в межах Народного комісаріату праці СРСР, і був повністю зруйнований у результаті передачі справи соціального страхування у підпорядкування ВЦРПС. У досліджуваній нами період відомче підпорядкування страхових органів в інших країнах було достатньо варіативним, але у більшості випадків зв'язок з органами праці простежувався. Наприклад, у Болгарії управління страхуванням цілком зосереджувалося в міністерстві торгівлі, промисловості та праці, в Німеччині – у міністерстві праці, в Латвії страхування держслужбовців здійснювалося через міністерство праці, службовців та працівників місцевих самоуправлінь і приватних підприємств – через два спеціально організовані центральні страхові товариства, у Японії контролюючим органом було центральне страхове управління і міністр внутрішніх справ.

Фактичним керівником соцстраху в СРСР був начальник Цусстраху (Л. Немченко, а з 1929 р. – В. Котов), який у своїй роботі спирався на діяльність окремих відділів та інших структурних підрозділів. З 1925 р. вирішення найважливіших фінансових питань перейшло до компетенції новоствореного міжвідомчого органу – Союзної ради соціального страхування. Ця інституція перебрала на себе загальне управління соцстрахом, виконувала наглядову і контролюючу функції, а також сприяла узгодженій діяльності страхових органів. До її складу входили представники від НКП СРСР, ВЦРПС, ВРНГ СРСР, НКФ і НКШС СРСР, а також делегований за взаємною згодою представник НКОЗ всіх союзних і автономних республік.

У підрозділі 2.2 «Кадрове забезпечення страхових органів» проаналізовано

ефективність освітньої діяльності для підготовки страхових кадрів.

Оскільки страховим органам довелося починати роботу з вельми обмеженою кількістю обізнаних і досвідчених співробітників, питання їх підготовки і перепідготовки набуло особливої значущості й нагальності. Функціонували страхові курси при Цусстрасі, головноцстрахах, великих страхкасах і вищій школі профруху, страхові відділення при Московському профуніверситеті, лекції та спеціальні курси з питань соцстраху при окремих ВНЗ Москви, Харкова та інших міст. Значного поширення набули заочні курси як зручна можливість охоплення широкого кола слухачів.

У списках лекторів перших кількох років роботи Центральних курсів значилися: В. Гутцайт, А. Вайнштейн, А. Вишневецький, Л. Зенков, В. Кузятін, Б. Мілютін – від Цусстраху; Л. Забелін, Я. Емдін – від ВРНГ; Л. Гінзбург і А. Штейнберг – від ВЦРПС і Мосгубсоцстраху відповідно. Зазначені прізвища були достатньо відомими у широких колах страхових працівників, оскільки їхні власники були активними дописувачами журналів та газет, а також авторами брошур та монографій з проблем соцстраху.

Однак, радянське керівництво не ставило за мету налагодження повного циклу підготовки кваліфікованих спеціалістів, акцент було зроблено на масовість і короткостроковість.

У підрозділі 2.3 «Просвітницькі та агітаційно-пропагандистські заходи в галузі соціального страхування» відображено діяльність науково-дослідних установ зі створення теоретичної бази соцстраху та проаналізовано комплекс заходів, спрямованих на ознайомлення широкої громадськості з основами радянського соціального страхування.

Пропаганда ідей радянського соцстраху, а в реконструктивний період – встановлення єдиної методології науково-дослідної роботи на основі марксистсько-ленінського вчення зумовили появу і діяльність таких науково-дослідних установ, як Істсоцстрах, Наукова рада з питань соціального страхування та Всесоюзний науково-дослідний інститут соціального страхування. Зазначені інституції змінювали одна одну у зв'язку з переглядом завдань і ролі інституту соціального

страхування в радянській доктрині суспільного розвитку. Робота зі страхового просвітництва була спрямована на популяризацію страхового законодавства та висвітлення питань поточної страхової практики. Активно використовувалися всі способи пропаганди й агітації: страхова література, спеціалізовані періодичні видання, радіомовлення, виставки, доповіді, лекції, вечори питань і відповідей, стінні газети, діапозитиви, плакати та інше. Проте, незважаючи на контроль з боку Цусстраху, асигнування на страхове просвітництво і пропаганду досить часто використовувалися не за призначенням.

У третьому розділі *«Територіально-галузева побудова системи соціального страхування»* визначено місце вищих республіканських та галузевих страхових органів у загальносоюзному вимірі, а також досліджено способи врегулювання соціального страхування робітників радянських установ і підприємств за кордоном.

У підрозділі 3.1 *«Головні управління соціального страхування союзних республік»* проаналізовано діяльність і повноваження Головних управлінь соціального страхування як керівних органів у межах союзних республік.

Головсоцстрахи виконували роль проміжної ланки, яка, перебуваючи під безпосереднім контролем Цусстраху, дозволяла йому регулювати дії всіх страхових органів СРСР. Необхідність їх існування визначалася адміністративно-територіальним поділом Радянського Союзу, а рівень самостійності та впливовості залежав від позицій інституту соціального страхування в окремо взятій союзній республіці. Зауважимо, що Головсоцстрах Закавказзя виконував функції крайового органу, що об'єднував через республіканські управління соцстраху всі страхові організації, регулюючи діяльність останніх у відповідності з вимогами страхового законодавства СРСР взагалі та Закреспублік зокрема. У РСФРР Головного управління соціального страхування фактично не існувало до кінця 1925 р., оскільки його функції виконував Цусстрах. У результаті розвитку і остаточного оформлення діяльності НКП РСФРР, на початку 1926 р. Головсоцстрах РСФРР зрештою таки було виокремлено з апарату Центрального управління соціального страхування і передано до його складу.

Відповідно до рішення V-го Пленуму ВЦРПС і постанови ЦВК і РНК СРСР

від 23 червня 1931 р., Головні управління соціального страхування союзних республік підлягали реорганізації в територіальні республіканські страхові каси, які очолювали обрані на республіканських міжсоюзних з'їздах профспілок комітети. Станом на 1933 р. функціонувало 6 республіканських кас соціального страхування (в РСФРР, УСРР, ЗСФРР, БРСР, Узб.РСР і Турк. РСР).

Підрозділ 3.2 *«Всесоюзні центральні галузеві каси соціального страхування»* присвячено висвітленню особливостей організаційного оформлення та функціонування страхових органів, створених у провідних галузях промисловості та на транспорті з метою наближення соцстраху до виробництва.

Тоді, як Головсоцстрахи були результатом застосування територіального принципу побудови мережі страхових органів, Всесоюзні центральні галузеві каси соціального страхування – результатом реорганізації соцстраху за галузевим принципом. Вони працювали в таких галузях народного господарства: чорна і кольорова металургія, вугільна промисловість, машинобудування, гірничорудна промисловість, основна хімія, нафтова промисловість, залізничний транспорт, водний транспорт.

Враховуючи розукрупнення ВЦГКСС'м, на початку 1933 р. в СРСР діяло 11 всесоюзних центральних галузевих кас соціального страхування. Головами комітетів були: В. Копилов, А. Плотніков, В. Макєєв, М. Чернов, М. Блюмін, В. Іллічов, С. Бальбатов, М. Петров, О. Волосевич, В. Бондар та І. Люєв.

У підрозділі 3.3 *«Соціальне страхування робітників радянських установ і підприємств за кордоном»* розглянуто поширення соціального захисту на громадян, які працювали за межами Радянського Союзу (в Німеччині, Італії, Франції, Греції, Польщі та інших країнах).

Потреба врегулювання питання соціального захисту громадян, які працювали за межами СРСР, вивела радянський соцстрах за територіальні кордони держави. До створення бюро соцстраху, страховий фонд зосереджувався в руках наймачів. Ця обставина породжувала низку труднощів, найпоширенішими з яких були неналежна організація медичного забезпечення і порушення принципу рівномірності у випадку надання допомог. Включення бюро соціального

страхування за кордоном до загальної структури радянських страхових органів дозволило отримати повний контроль над їх діяльністю з боку Цусстраху.

Згідно з даними Цусстраху, станом на 1928 р. бюро соцстраху функціонували в Берліні, Гельсінгфорсі, Варшаві, Стокгольмі, Мешеді (Персія), Афінах, Римі, Ковні, Парижі, Харбіні, Празі, Таврізі (Персія) та Копенгагені. В ряді інших міст працювали уповноважені.

Бюро, вичерпавши свій потенціал у межах відведеної їм ролі, були ліквідовані. Однак, попри це, регулювання порядку організації соціального страхування радянських працівників за межами країни залишалось під контролем вищих органів влади з відповідними законодавчими наслідками.

Четвертий розділ *«Фінансове забезпечення соціального страхування»* складається з трьох взаємопов'язаних підрозділів, у яких комплексно висвітлено фінансову систему радянського соцстраху. У підрозділі 4.1 *«Союзний та республіканські страхові бюджети»* автором проаналізовано характер взаємодії органів соціального страхування з фінансовими установами, що здійснювали прийом і зберігання страхових коштів, показано особливості та принципи формування страхового бюджету.

Гостра потреба в грошових надходженнях для відновлення промисловості потребувала жорсткої концентрації всіх можливих засобів, що й визначило монополістичне становище Держбанку. Фактично Цусстрах був зобов'язаний усі свої активи зберігати лише в його відділеннях. Зазначимо, що співпраця органів соцстраху і фінансових установ створювала фінансово-економічне підґрунтя існування нового інституту, впливаючи на вирішення важливих економічних питань, насамперед тих, що стосувалися страхового бюджету. До бюджетів соціального страхування включалися: надходження, передбачені Тимчасовим положенням про фонди соціального страхування; витрати, здійснені органами соцстраху на забезпечення застрахованих, на профілактичні заходи, організаційні потреби і страхове просвітництво; асигнування на медичну допомогу застрахованим; відрахування на потреби робітничого житлового будівництва і поповнення Централізованого резервного фонду соцстраху. Станом на 1931 р.

бюджет соцстраху складав 10 % від єдиного державного загальносоюзного бюджету і 7 % від фінплану. У 1933 р., замість існуючих до цього часу 9, було створено 47 галузевих бюджетів ЦК профспілок. На зміну єдиному бюджету прийшов зведений, його виконання децентралізувалося. Фінансова система соцстраху повністю розчинилася в державному бюджеті.

У підрозділі 4.2 «Страхові фонди як фінансова основа функціонування органів соцстраху» розкрито механізм розподілу страхових внесків по фондах.

На початковому етапі будівництва соціального страхування існував поділ на окремі фонди: тимчасової непрацездатності, інвалідності, безробіття і медичної допомоги. Функцію регулятора страхових коштів виконував Запасний фонд. Згодом усі фонди, крім медичної допомоги, що залишався у віданні органів НКОЗ, було об'єднано в один фонд пенсій і допомог.

Забезпечення стійкості фінансових операцій покладалося на Всесоюзний фонд соціального страхування та Централізований резервний фонд. Утвердження саме такої схеми сприяло швидкому розгортанню процесу централізації фінансових ресурсів, яким володів соцстрах. Це було однією з характерних рис радянського системи соціального страхування. Адже за кордоном не існувало єдиного управління всіма видами страхування. Кожна галузь страхування мала відособлене управління, власні страхові органи, що виключало можливість утворення об'єднаного фонду.

У підрозділі 4.3 «Механізм визначення страхових тарифів» охарактеризовано існуючу систему грошового наповнення страхових фондів.

Головну прибуткову частину бюджету страхових органів становили страхові внески, що сплачувалися лише роботодавцями. У цьому радянське страхове законодавство було унікальним, оскільки в усіх інших державах з розвинутою системою соціального страхування (Німеччина, Англія, Норвегія, Данія, Австрія та інші) у різному відсотковому співвідношенні бюджет соцстраху формувався за рахунок державних коштів, внесків застрахованих і роботодавців.

Розмір страхових внесків залежав від рівня шкідливості та небезпечності виробництва і визначався у відсотках до загальної суми заробітної плати.

Підприємства і господарства належали до одного з чотирьох встановлених розрядів небезпечності. Паралельно з діючими нормальними страховими тарифами широкого поширення набула практика призначення пільгових тарифів. У зв'язку з цим питання про необхідність перегляду середнього тарифу, його рівня та принципу формування не втрачало своєї важливості впродовж усього досліджуваного в роботі періоду.

Вивчивши економічні, політичні та соціальні умови, в яких формувалася мережа органів соціального страхування, її можливості та перспективи розвитку в контексті організованої й налагодженої організаційної системи, автор дійшов таких **висновків:**

1. Історіографія теми налічує чималу кількість досліджень, що стосуються окремих аспектів соціальної політики радянської держави, враховуючи й соцстрах. Проте в жодному з них систему соціального страхування в СРСР у 1922 – 1933 рр. не вивчено як цілісне історичне явище з низкою власних особливостей, внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків. Цим і зумовлено звернення до її вивчення. Джерельна база, залучена до дисертації, є достовірною та репрезентативною. В основу дослідження покладено сучасні методи та принципи пізнання історичних явищ і процесів.

2. Організаційно-функціональна побудова центральних органів соцстраху (Центрального управління соціального страхування та Союзної ради соціального страхування при НКП СРСР) відповідала тогочасному політичному та соціально-економічному укладу, враховуючи особливості відомчої підпорядкованості всієї справи соціального страхування. Зазначені структури здійснювали загальне керівництво та управління страховими органами. Тісний зв'язок з Народним комісаріатом праці та Всесоюзною центральною радою професійних спілок визначав їх кадровий склад, напрями діяльності та ступінь взаємодії з державним апаратом.

3. Швидке розгортання мережі органів соціального страхування та зростання чисельності застрахованих терміново потребувало вирішення кадрового питання. Необхідно було подбати про підвищення кваліфікації вже працюючих у цій сфері, а

також забезпечити якісну підготовку нових спеціалістів. З цією метою на різних рівнях організовувалися спеціальні страхові курси і циклові лекції, було відкрито факультет соціального страхування, введено самостійні курси із соцстраху у декількох вищих учбових закладах. Оцінюючи ефективність обраних організаційних форм, зауважимо, що кожна з них мала недоліки, вести боротьбу з якими не видавалося доцільним, оскільки партійне керівництво не було зацікавлене у зміцненні інституту соціального страхування. Зміна завдань соцстраху в реконструктивний період призвела до перегляду вимог щодо змісту навчальних програм, викладацького складу та бажаних професійних якостей майбутніх працівників. Широкого поширення набуло навчання без відриву від виробництва.

4. Запровадження соціального страхування, що за своєю суттю було продуктом капіталістичного суспільства, в державі, яка позиціонувала себе як оплот соціалізму, потребувало використання цілого спектру просвітницьких та агітаційно-пропагандистських заходів, спрямованих на створення ідеологічно «правильного» образу радянського соцстраху. Враховуючи, що його науковий фундамент закладали дореволюційні спеціалісти, керівництво країни не шкодувало сил і засобів для поступового перегляду теоретичних положень соціального страхування на основі постулатів марксизму-ленінізму. Ініціюючи та підтримуючи діяльність таких структур, як Істсоцстрах, Наукова рада з питань соціального страхування, ВНДІСС, воно намагалося контролювати й утримувати у вигідному для себе руслі розгортання потужностей, у випадку своєї незалежності, потенційно небезпечного інституту. Оскільки пріоритетним було виконання лише цього завдання, на практиці забезпечення функціонування спеціалізованих періодичних видань і музеїв з охорони праці та соцстраху, поширення страхової літератури, організація радіомовлення та решта заходів носили безсистемний і безплановий характер.

5. Керівництво соціальним страхуванням на місцях здійснювалося відповідно до стандартів, що задавалися союзним центром. У національних республіках означену функцію виконували Головні управління соціального страхування (з 1931 р. – територіальні республіканські страхові каси), що, незважаючи на жорстку централізацію, мали певну самостійність, визначене коло прав та обов'язків з

поправкою на специфіку розвитку окремих територій. Місце, яке вони посідали у структурі органів соцстраху, окрім політичних чинників, зумовлювалося чисельністю застрахованих, розмірами страхових фондів та персональними якостями їх очільників. За обсягами та темпами розвитку соціального страхування союзні республіки розташовувалися в такій послідовності: РСФРР, УСРР, ЗСФРР, БРСР та середньоазійські республіки. Внаслідок реорганізації соціального страхування за галузевим принципом розпочалося утворення Всесоюзних центральних галузевих кас соціального страхування. Їм відводилася роль координуючих центрів у запровадженні соцстраху в провідних галузях промисловості та на транспорті. Фактично від тоді та до передачі управління державним соціальним страхуванням у відання профспілок, тобто у 1931 – 1933 рр., страхова мережа будувалася на основі двох конфліктуючих між собою принципів – територіального і галузевого.

6. Страхування робітників установ і підприємств СРСР за кордоном було прикладом демонстрації турботи держави про всіх її громадян, незалежно від їх місця перебування, і, звісно ж, давало можливість підкреслити відмінності й переваги радянського соціального страхування. Впродовж певного часу за кордоном навіть діяли спеціально створені Бюро соцстраху, що забезпечувало організаційну цілісність всієї мережі страхових органів і дозволяло належним чином організувати обслуговування застрахованих, враховуючи певні технічні незручності. Згодом, зважаючи на переорієнтацію соціального страхування у реконструктивний період, потреба в їхньому існуванні втратила попередню актуальність. Ліквідація Бюро, хоча й погіршила становище застрахованих, але не призвела до втрати ними допомог, передбачених соцстрахом.

7. Соціальне страхування дозволило забезпечити підтримку робітників і службовців, перебравши на себе функції, які за інших умов були важким тягарем для державного бюджету. Виконуючи своє першочергове завдання, воно одночасно нарощувало фінансовий потенціал. Бюджетні показники свідчать не лише про значні витрати, але й про вагомі надходження. Станом на 1933 р. розмір бюджету соцстраху становив 4,5 млрд. крб., а це майже в 10 разів більше, ніж у 1924/25 р.,

що відображає масштаби розгортання діяльності страхових органів і їх потенційні можливості. Однак, в умовах модернізації промисловості радянське керівництво розглядало ресурси соціального страхування лише як додаткове джерело фінансових надходжень.

8. Розподіл страхових внесків по фондах та їхнє подальше використання було практичною основою функціонування органів соціального страхування. Централізація усіх грошових надходжень шляхом уніфікації страхових фондів, відрахування у Всесоюзний запасний і Централізований резервний фонди здійснювалися в межах дотримання принципу єдності радянської системи соцстраху. Наповнення страхових фондів залежало від встановлених тарифних ставок, основним критерієм визначення яких був ступінь небезпечності та шкідливості виробництва. В умовах згортання непу, враховуючи й те, що страхові внески сплачували лише роботодавці, зростав відсоток відрахувань із державного сектору економіки, що призвело до постійного розширення списку підприємств, на які поширювалася дія пільгових тарифів. Це спровокувало безперервне зниження страхового тарифу, що стало причиною фінансових труднощів у системі соціального страхування. Для їх вирішення необхідно було звернутися до базових страхових принципів, що не входило у перспективні плани державних управлінців.

Основний зміст дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. Центральне управління соціального страхування НКП СРСР (1922 – 1933 рр.) // Волинські історичні записки: Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Т. 9. – С. 86-91.
2. Науково-дослідна робота Цусстраху у сфері історії, теорії та практики соціального страхування (1926 – 1933 рр.) // Наукові записки НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія: педагогічні та історичні науки. Вип. 108. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 251-256.
3. Всесоюзні центральні галузеві каси соціального страхування (1931 – 1933 рр.) // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Колегіум, 2013. – Вип. 47. – С. 92-96.

4. Соціальне страхування робітників установ і підприємств СРСР за кордоном // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 21. – Вінниця, 2013. – С. 191-194.
5. Організаційна система соціального страхування в СРСР (1922 – 1933 рр.) за матеріалами Державного архіву Російської Федерації // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – Вип. 12. – С. 119-124.
6. Організатори та провідники радянського соцстраху 1920 – 1930-х рр. // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. 22. – Вінниця, 2014. – С. 205-209.
7. Соціальне страхування в СРСР (1922 – 1933 рр.): історіографічний огляд // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 88 (9). – С. 83-87.
8. Порядок приема и хранения денежных средств органов социального страхования СССР (1922 – 1933 гг.) // Теория и практика общественного развития [Электронный ресурс]. 2013. №8. Режим доступа: <http://teoria-practica.ru/-8-2013/history/valchuk.pdf>
9. Пропаганда и просвещение в советской системе социального страхования (1922 – 1933 гг.) // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. – 2013. – №4(28). – С. 34-41.
10. БССР в советской системе социального страхования (1922 – 1933 гг.) // Известия Гомельского государственного университета им. Ф. Скорины, №1(82). Гуманитарные науки. – Гомель. – 2014. – С. 11-15.
11. Радянська система управління соціальним страхуванням (1922-1933 рр.) // Матеріали V Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції: Збірник наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 143-146.
12. Часопис «Вопросы страхования» як джерело вивчення історії розвитку радянської системи соціального страхування (1922 – 1933 рр.) // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень: зб. наук. пр. – Вип. 3. – Вінниця, 2012. – С. 276-279.

13. Подготовка кадров органов социального страхования СССР (1924 – 1933 гг.) // «Актуальные вопросы философии, истории и политологии»: материалы международной заочной научно-практической конференции. (28 января 2013 г.) — Новосибирск: Изд. «СибАК», 2013. — С. 127-131.

14. Механізм визначення страхових тарифів в радянській системі соціального страхування (1922 – 1929 рр.) // Дні науки історичного факультету: Матеріали VI Міжнародної наукової конференції молодих учених. – Вип. VI: у 8-х част./ Редкол.: чл.-кор. НАНУ, проф. В.Ф. Колесник (голова), доц. О.Ю. Комаренко (заст. голови), І.В. Семеніст (відп.ред.) та ін. – Ч. 5 – К., 2013. – С. 7-8.

15. Соціальне страхування в контексті дослідження радянської соціальної політики 20-х років XX століття. // Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні. Матер. III всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю. (м. Сімферополь, 26 квітня 2013 р.): у 4-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2013. – ч. 4. – С. 83-85.

16. Трансформация советской модели социального страхования в современной России // Инновации в современной политике в условиях глобализации: опыт, проблемы, технологии: Материалы Международной научно-практической конференции, Москва, 18 октября 2013 г. / Под общ. ред. В.И. Камышанова, О.Е. Гришина. – М.: Федерация мира и согласия, 2013. – С. 58-62.

17. Страхові фонди як фінансова основа функціонування органів соціального страхування СРСР у 20-х рр. XX ст. // Вісник інституту історії, етнології і права: збірник наукових праць. Вип. 11. – Вінниця, «Нілан-ЛТД», 2013. – С. 65-67.

18. Особливості побудови бюджету органів соціального страхування СРСР (1922 – 1933 рр.) // Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень: зб. наук. пр. – Вип. 1 (4) / редкол.: Р.С. Гуревич (голова) [та ін.]. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 150-153.

19. Соціальне страхування в сереньоазійських радянських республіках (1924 – 1933 рр.) // Вісник інституту історії, етнології і права: збірник наукових

праць. Вип.12. – Вінниця, ФОП Корзун Д.Ю., 2014. – С. 66-69.

20. Фінансове забезпечення соціального страхування в УСРР та БРСР (1922-1933 рр.) // Гістарычныя шляхі, узаемадзеянне і ўзаемаўплывы беларускага народа і суседзяў: зборнік навуковых артыкулаў. – Гомель. ГДУ імя Ф. Скарыны, – 2014. – С. 101-105.

АНОТАЦІЇ

Вальчук О.І. Система державного соціального страхування в СРСР (1922–1933 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія. – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2015.

Дисертаційна робота є комплексним науковим дослідженням системи радянського соцстраху у 1922 – 1933 рр. У дисертації на основі широкого кола різнопланових джерел окреслено економічні, політичні та соціальні умови, в яких формувалася мережа органів соціального страхування, її можливості та перспективи розвитку. Розкрито організаційно-функціональну побудову союзних, республіканських та галузевих органів соціального страхування. Означено особливості територіально-галузевого устрою системи соціального страхування. Відображено ідеологічне підґрунтя радянського інституту соціального страхування. Простежено основні напрями та форми підготовки кадрового складу страхових органів. Охарактеризовано просвітницькі та пропагандистські заходи в галузі соцстраху. Вивчено особливості страхування робітників радянських установ і підприємств за кордоном. Шляхом аналізу бюджетних показників досліджено фінансову складову соціального страхування. Виявлено провідні тенденції у сфері планування союзного та республіканських страхових бюджетів, а також перерозподілу в їхніх межах основних статей прибутків і видатків. Звернено увагу на взаємовідносини органів соціального страхування та фінансових установ, в яких зберігалися страхові кошти. Розкрито механізми формування страхових фондів і визначення страхових тарифів.

Ключові слова: соціальне страхування, організаційна система, робітники і службовці, Центральне управління соціального страхування НКП СРСР, Головне управління соціального страхування, Всесоюзна центральна галузева каса соціального страхування, страхові фонди.

Вальчук Е.И. Система государственного социального страхования в СССР (1922-1933 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – всемирная история. – Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого. – Черкассы, 2015.

Диссертация является комплексным научным исследованием системы советского соцстраха в 1922 – 1933 гг. В диссертации на основе анализа широкого круга разноплановых источников изучены экономические, политические и социальные условия, в которых формировалась сеть органов социального страхования, ее возможности и перспективы развития.

Рассмотрена организационно-функциональная структура союзных, республиканских и отраслевых органов социального страхования. Она в значительной мере определялась существующим политическим и социально-экономическим строем с учетом ведомственного подчинения всего советского социального страхования. Общее руководство и управление страховыми органами осуществляли Центральное управление социального страхования и Союзный совет социального страхования при НКТ СССР. В своей деятельности они были тесно связаны с Народным комиссариатом труда и Всесоюзным центральным советом профессиональных союзов.

На основе анализа динамики численности застрахованных, количества страховых органов в республиках, а также результативности их практической деятельности определены качественные характеристики системы соцстраха. Отмечены особенности территориально-отраслевого устройства системы социального страхования. Раскрыта идеологическую основу советского института социального страхования. Отражены основные направления и формы подготовки

кадрового состава страховых органов. Охарактеризованы просветительские и пропагандистские мероприятия в области социального страхования. Учитывая то обстоятельство, что инициатива в их проведении исходила от Центрального управления социального страхования НКТ СССР и поддерживалась высшими органами власти, широкое распространение получили факты финансовых злоупотреблений и формального подхода деле организации пропаганды и просвещения на местах. Изучены особенности страхования рабочих учреждений и предприятий СССР за рубежом.

Через анализ бюджетных показателей исследовано финансовую составляющую социального страхования. Выявлены основные тенденции в планировании союзного и республиканских страховых бюджетов, а также перераспределение в их пределах основных статей доходов и расходов. Особое внимание уделено освещению наиболее конфликтных аспектов совместной деятельности органов соцстраха и финансовых учреждений, осуществляющих прием и хранение страховых средств, с точки зрения их влияния на развитие системы социального страхования. Раскрыты механизмы формирования страховых фондов и определения страховых тарифов. Принцип единства советской системы соцстраха рассмотрен через процессы централизации всех денежных поступлений и отчислений.

Ключевые слова: социальное страхование, организационная система, рабочие и служащие, Центральное управление социального страхования НКТ СССР, Главное управление социального страхования, Всесоюзная центральная отраслевая касса социального страхования, страховые фонды.

Valchuk O.I. The system of state social insurance in the USSR (1922 – 1933 years). – Manuscript.

The thesis for obtaining a scientific degree of the candidate of historical sciences, specialty 07.00.02 – World History. – Cherkasy national University named after Bogdan Khmelnytsky. – Cherkasy, 2015.

The thesis is a comprehensive research of the system of the Soviet social insurance

in period from 1922 to 1933. It is based on a wide range of diverse sources, which allowed showing the economic, political and social conditions, which formed a network of social insurance, her possibilities and prospects. In research the disclosed organizational and functional construction of the central, republican and sectoral bodies of social insurance; determined basic features of territorial and sectoral structure of the social insurance system, displaying ideological foundations of the Soviet Institute of Social Insurance; the reflected the main trends and forms of training staff the insurance agencies; the characterized of educational and promotional activities in the field of social insurance; the studied the features of insurance workers institutions and enterprises of the USSR abroad.

Through the analysis of budget indicators studied the financial component of social insurance. Identified the conductive trends in the formation of the Union and national insurance budgets and redistribution within them items of income and expenditure. Attention is paid to the relationship between the bodies of social insurance and financial institutions regarding storage the insurance funds. In dissertation disclosed the mechanisms of formation of insurance funds and determining insurance rates.

Key words: social insurance, organizational system, workers and employees, Central Social Insurance Administration of the Soviet Labour Department, Main Social Insurance Administrations, All-Union Central branch office of social insurance, insurance funds.